

УДК 371.314

*І. Б. Іванова,
кандидат педагогічних наук, доцент***ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ МОЛОДІ
В ІНТЕГРОВАНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ**

В статтє освещаются теоретико-методологические основы обучения молодежи в интегрированной образовательной среде. Определяются философские, педагогические и психологические основы преподавания в высшей школе.

The article reviews theoretical and methodological basis of educating young people in an integrated environment. The article defines philosophical, pedagogical and psychological basis of teaching at universities.

Важливою функцією методології (її філософського рівня) є світоглядна інтерпретація результатів науки з точки зору тієї чи іншої картини світу. Викладання змісту науки характеризує її закономірності, принципи, тенденції розвитку у ретроспективі. Будь-яка галузь наукового знання пройшла шлях виокремлення з інших сфер науки, набуття статусу незалежної, самостійної, рівноправної. Вибір і обґрунтування напряму наукового дослідження, як і викладання змісту науки, вимагає рефлексії шляху, що пройдено, осмислення нормативного методологічного знання.

Будь-яка окрема наука має свої специфічні, тільки їй властиві аспекти стосунків з наукою про метод, «зав'язує» свої неповторні вузли методологічних проблем. Специфіка ця визначається об'єктом науки та її складністю, рівнем розвитку науки, її сучасним станом, тим внеском, який сама наука зробила у загальнонаукову чи філософську методологію.

Методологія конкретної науки перебуває у нерозривній єдності з методологією її викладання. Невід'ємна ознака часу — інтеграційні процеси у світі та інтеграційні процеси до системи освіти, що позначаються на характері навчання, менеджменті освітніх закладів, діагностиці освіти. У цьому аспекті особливого значення набувають ідеї Льва Виготського про зону найближчого соціального розвитку особистості, потребу в інтеграції у системі освіти дітей і молоді з вадами психофізичного розвитку.

Інтегроване освітнє середовище відображає новітні тенденції у всій системі освіти. Долучення до системи освіти додаткових освітніх послуг для молоді з особливими потребами є важливим кроком в організації процесу навчання у вищому навчальному закладі.

Інтегроване освітнє середовище — середовище максимально адаптоване до особливих потреб студентів з інвалідністю на основі відповідності місцю і часу набуття професійного фаху.

Виходячи з викладеного, сформулюємо мету цієї статті: висвітлити теоретико-методологічні засади навчання молоді в інтегрованому освітньому середовищі на прикладі викладання дисципліни «Соціальна робота (теорія і практика)».

Дидактичну основу викладання у вищій школі становлять такі концептуальні положення сучасної філософії освіти, сформульовані у працях В. Андрущенко, М. Михальченко, Л. Губерського, В. Лутая:

- сучасну систему освіти України треба розглядати в контексті її становлення і розвитку (змін, модернізації), враховуючи нові світові реалії, рішуче відмежовуючись від колишньої надмірної ідеологізації, адміністрування та авторитаризму, водночас переймаючи і продовжуючи всі гуманістичні надбання минулої епохи, вона збагачується новітніми світовими надбаннями й утверджується як національна система, що владно заявляє про власну конкурентоспроможність у європейському та світовому освітньому просторі; основні напрями модернізації освіти в першій третині ХХІ століття визначають болонські домовленості, які виконуються в Україні за умови збереження національної педагогічної матриці і тих переваг, якими система освіти України завжди славилася в Європі та світі;
- сутність сучасного процесу навчання становить не лише збагачення особистості певною сумою знань чи формування навичок практичної діяльності, а й всебічна підготовка людини до життя в глобалізованому інформаційному просторі створенням рівних умов доступу до якісної освіти протягом життя, формування толерантного світогляду і взаємодії народів та культур;
- філософське підґрунтя навчально-виховного процесу становлять принципи пріоритету людини як особистості, свободи вибору цінностей, реалії можливостей саморозвитку; єдності національних і загальнолюдських інтересів; системності; взаємозв'язку теорії та практики, гуманітарного й природничого знання;
- навчальний процес здійснюється на основі плюральної методології соціального пізнання; факторного досвіду суспільних явищ; усвідомлення цивілізаційної єдності людської

історії; толерантності у взаємодії народів і культур; дискурсивної форми (технології) організації навчання та виховання особистості;

- останнє потребує активного перетворення навчально-виховного процесу на засадах інформаційних технологій та мовних стратегій; розроблення й упровадження інтегративних курсів та лекторіїв; посилення ролі самостійності роботи студентів та навчальної практики [1].

Соціальна робота як новітня галузь наукового і практичного знання є субтеорією соціології, соціальної педагогіки та психології. Її інтегративний, комплексний, міждисциплінарний характер визначає специфіку підготовки фахівця соціальної сфери, що спирається не тільки на набуття професійних знань, засвоєння умінь та формування навичок, що відображають технологічний аспект професіоналізму фахівця. Мова йде про формування особистості майбутнього соціального працівника, який вчиться жити протягом життя. Духовно розвинена, творча особистість здатна зберегти свою цілісність у світі, що постійно «розхитує» її ментальну сферу, свідомо рухатись у напрямі культурного розвитку. Формування креативної особистості спирається на теорію особистісно орієнтованого навчання, розвинутого на основі гуманістичної психології Карла Роджерса.

Основними методологічними підходами під час формування креативності випускника вищої школи є:

- системно-функціональний підхід, згідно з яким формування креативності майбутнього фахівця розглядається як гнучка педагогічна підсистема перепідготовки спеціаліста до професійної діяльності, в якій враховано динаміку, тенденції і перспективи її розвитку;
- інтегративний підхід, що дає можливість (на рівні цілісного компонента) узгодити досягнення різних цілей у межах єдиного навчального процесу; на рівні змістового і процесуального компонентів сформувавши систему міждисциплінарних знань, умінь і навичок, які забезпечують високий рівень професійної компетентності і креативності випускника вищої школи;
- особистісно-орієнтований підхід, спрямований на розвиток професійно значущих особистісних якостей учня, що визначає ефективність його творчої діяльності [4].

Креативність як особлива багаторівнева особистісна категорія креативної педагогіки, що характеризується діалектичною

тримірністю її складових — процесуальною, результативною й прогностичною, є джерелом професійної діяльності та основою соціальної адаптації.

Креативність визначається як процес і комплекс інтелектуальних і особистісних особливостей індивіда, що сприяють самостійному висуванню проблем, генеруванню великої кількості оригінальних ідей та нестандартному їх вирішенню, що дає можливість дослідити креативність не тільки як результат, а й як особистісно значущу, нову якість на основі рефлексії та суб'єктивної самооцінки.

Велике значення для осмислення структури інноваційної діяльності має розгляд співвідношень творчості і професіоналізму.

Якщо розвиток є стратегією життя, то адаптація — це тактика, яка дає можливість живому утримуватись у визначених еволюційних межах, забезпечуючи тим самим прогрес.

При цьому одним із важливих аспектів професійної адаптації є проблема формування професійно важливих якостей, тому що їх зміну у процесі навчання можна розглядати як визначені закономірності, які відображають стадії професіоналізації особистості. Гнучкість та оригінальність мислення розглядається як фактор виживання особистості в умовах сучасного розвитку суспільства, як важливі якості під час вирішення життєвих проблем і передусім в оцінюванні власного місця в реальному житті.

Навчання професії означає певний свідомий або випадковий вибір у житті кожної людини, що може стати сенсом всього її буття — теперішнього і майбутнього. Сміслові значення, що формуються протягом усього процесу навчання, є основою розвитку особистості. С. Л. Франк, розвиваючи теорію смислової сфери людини, відзначає, що підхід нормальний, в нашому розумінні, тобто спрямований на присвоєння родової сутності людини, розвиток смислової сфери повинен складатись в одночасному русі по вертикалі і горизонталі, — до загальнолюдських цінностей, смислової ідентифікації зі світом і по лінії переходу від нестійких відносин, що виникають епізодично, до стійких і осмислених ціннісно-смислових орієнтацій. Підвищення рівня смислового сприйняття дійсності приводить до інтегрування особистості, розуміння того, що відбувається (зокрема труднощів — великих і малих) у світлі боротьби за загальні цілі та ідеали.

Педагогіка вищої школи протягом тривалих років використовувала у своїй практиці вітчизняні та зарубіжні педагогічні теорії, що визначили методологію її дидактики та методики викладання окремих дисциплін. Серед них виокремлюють такі: програмована

концепція навчання, теорія поетапного формування розумових дій, проблемне навчання, педагогіка співробітництва, розиткове навчання.

Програмована концепція навчання почала розвиватись у 40–50-х роках минулого століття у США, а пізніше — в Європі. Ідею концепції опрацювали американські вчені Б. Скінер, Н. Краудер; а також радянські — В. П. Беспалько, С. А. Буссаді, П. Я. Гальперін, Н. Ф. Талізїна.

Програмоване навчання — метод навчання людини з використанням програми управління (програмою навчання) процесом засвоєння знань, умінь і навичок, складеної так, що на кожній сходинці навчального процесу чітко обумовлюються ті знання, вміння та навички, які мають бути засвоєні, і контролюється процес їх засвоєння (С. У. Гончаренко).

Теорію поетапного формування розумових дій було розроблено в 50-ті роки ХХ століття. Її засновником є наш співвітчизник, видатний педагог і психолог П. Я. Гальперін (1902–1988 рр.). Подальшого розвитку теорія дістала в роботах психолога і педагога Н. Ф. Талізїної.

В основу концепції покладено психологічне вчення про перетворення зовнішньої предметної діяльності на внутрішню психічну діяльність. Формування внутрішніх розумових структур психіки відбувається за допомогою освоєння зовнішньої соціальної дійсності. Тому навчання і виховання можна розглядати як процес інтеріоризації. Основна проблема полягає в тому, як оптимально керувати цим процесом.

У 50-х роках ХХ ст. з'явився новий вид навчання, який дістав назву *проблемного*. Ця концепція, на думку її авторів, має компенсувати недоліки традиційного, або пояснювально-ілюстративного, виду навчання. Проблемне викладання базоване не на передаванні готової інформації, а на отриманні учнями певних знань і умінь шляхом вирішення теоретичних і практичних проблем. Суттєвою характеристикою цього викладання є дослідницька діяльність учня, яка виникає в певній ситуації і змушує його ставити питання-проблеми, формулювати гіпотези та перевіряти їх під час розумових і практичних дій.

Перші ідеї проблемного навчання знаходимо у працях Дж. Дьюї — навчання через працю, Дж. Бруннера — навчання через дослідження. У колишньому Радянському Союзі цю концепцію розвивали В. Оконь, І. Я. Лернер, А. М. Матюшкін, М. І. Махмутов, М. М. Скаткін.

Основні переваги проблемного навчання полягають у тому, що воно розвиває розумові здібності учнів як суб'єктів учіння; викликає у них інтерес до учіння і відповідно сприяє виробленню мотивів і мотивації навчально-пізнавальної діяльності; пробуджує їхні творчі нахили; має різнобічний характер; виховує самостійність, активність і креативність учнів; сприяє формуванню всебічно розвиненої особистості, спроможної вирішувати майбутні професійні та життєві проблеми.

Педагогіка співробітництва — напрям педагогічного мислення і практичної діяльності, мета якого демократизація й гуманізація педагогічного процесу.

Цю проблему досліджували відомі психологи сучасності К. О. Абульханова-Славська, О. Г. Асмолов, Г. О. Балл, І. Д. Бех, В. В. Давидов, В. О. Моляко, А. В. Петровський, В. В. Рибалко, В. В. Столін, В. А. Татенко, Т. М. Титаренко, І. С. Якиманська.

Філософсько-педагогічні аспекти особистісно орієнтованого навчання у вітчизняній педагогіці визначили С. У. Гончаренко, І. А. Зязюн, О. В. Киричук, В. Г. Кремень, О. Я. Савченко.

Розвиткове навчання орієнтує навчальний процес на потенційні можливості людини та на їх реалізацію. Думки про розвиткове навчання висловлювали видатні педагоги І. Г. Песталоцці, А. Дістервег, К. Д. Ушинський та ін. Наукове обґрунтування цих підходів знаходимо у працях Л. С. Виготського. Експериментальне обґрунтування і подальший науковий розвиток вона дістала у працях Л. В. Занкова, Д. Б. Ельконіна, В. В. Давидова, Н. О. Менчинської, І. С. Якиманської та інших науковців.

Інтегроване освітнє середовище є частиною певної освітньої системи, методологія і менеджмент якої вимагає від викладача використання різних професійних ролей — таких, як вчитель, організатор знань, організатор освітнього середовища, гід в інформаційному просторі, експерт-викладач, інженер із знань, викладач-програміст, тьютор та ін. Вибір форм і методів навчання, педагогічних технологій відображає традиційні й інноваційні погляди на педагогіку вищої школи. Специфіка соціальної роботи як професійного виду діяльності зумовлює використання педагогічних прийомів і засобів, що відображають її зміст та сутність: навчання, зосереджене на завданні — вирішення питань дискримінації, боротьба за права і загальний добробут; особистісно орієнтоване навчання; ситуаційне навчання — соціальна робота з індивідуальним випадком. Реалізація означених завдань неможлива без врахування основних

особливостей інтегрованого освітнього середовища, серед яких вирізняємо такі, як:

- поєднання в освітньому просторі багатоманітних освітніх процесів і явищ;
- взаємний розвиток особистості суб'єктів та об'єктів навчання зі збереженням індивідуальної неповторності кожного;
- індивідуалізація навчального процесу з метою максимальної взаємної адаптації учасників освітньої діяльності;
- орієнтація на інноваційні форми навчання;
- позитивна соціалізація учасників освітнього процесу на основі засвоєння нового життєвого та культурного досвіду та його ретрансляції в системі комунікативної взаємодії;
- екологізація освітнього середовища через створення відповідної соціальної інфраструктури вищого навчального закладу.

Серед сучасних активних методів навчання вирізняють:

- 1) метод програмованого навчання;
- 2) метод проблемного навчання;
- 3) метод інтерактивного (комунікативного) навчання (Ляудис В. Я. Методика преподавания психологии. — М.: МГУ, 1989. — С. 12).

Методи програмованого навчання зумовлюють перебудову традиційного навчання за рахунок уточнення та операціоналізації цілей, завдань, способів вирішення, форм заохочення і контролю відносно до предметного змісту знань.

Методи проблемного навчання основну увагу приділяють мотивам і способам мисленнєвої діяльності студента, а також процедурам його входження у проблемну ситуацію.

Методи інтерактивного навчання керують процесом засвоєння знань шляхом організації взаємодії між людьми та їх стосунками. Навчання розглядається як процес соціальний, колективний.

Основу програмованого навчання становить інноваційна діяльність студента, що знаходить своє відображення у розробленні та побудові власної проектної діяльності як результату опрацювання теоретичних знань та формування професійних умінь на певному етапі навчання. Процес проектного навчання складається з кількох етапів:

- створення теоретичного фундаменту;
- вибудовування окремих методичних прийомів і засобів як певного каркасу самостійно відтвореної проектної діяльності;
- наведення прикладів інноваційної діяльності у практиці роботи соціальних служб та їх аналіз;

— створення власного продукту інноваційної діяльності у формі книги життєвих історій, вирішення професійних завдань, соціальної програми чи проекту з соціальної роботи з певною категорією клієнтів.

У межах проектного навчання перед лекцією як основною формою організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі постають нові завдання. Охарактеризуємо деякі з них.

Лекція — наукова доповідь. Викладач висвітлює основні теоретичні підходи і наукові погляди, що стосуються теми лекції. Матеріал лекції чітко структурований, розподілений на логічно завершені частини. Пояснюються найскладніші терміни й умовиводи. Використовуються цитати із першоджерел, посилання на науковців — авторитетів у цій галузі наукових знань. Лекція може бути присвячена огляду наукової літератури.

Бінарність вербальних і наочних методів навчання забезпечується завдяки демонстрації схем, таблиць, графіків, діаграм, що коментуються викладачем під час викладу теоретичного матеріалу. Технічні засоби навчання, такі як інтерактивна дошка, значно активізує увагу студентів, забезпечує краще засвоєння знань.

Лекція-інформація належить до пояснювально-ілюстративних методів навчання. Викладач знайомить студентів з інформацією, що не вимагає її репродуктивного відтворення, а розрахована лише на механічне запам'ятовування основних соціальних фактів, подій тощо. При цьому він орієнтує студентів в інформаційних потоках, допомагаючи знайти потрібні джерела інформації. Прикладом можуть бути лекції з історії становлення і практики соціальної роботи, її законодавчої та нормативно-правової бази. Викладач використовує на лекції додатковий матеріал: статті із законів, ілюстрації, правові документи.

Лекція з постановкою проблеми значно активізує процес навчання, стимулює навчально-пізнавальну діяльність молоді. Постановка проблеми повинна бути обґрунтованою логікою навчального курсу. Студенти повинні бути підготовлені до такої форми роботи. Постановка проблеми означає, що навчальний процес переходить на якісно новий рівень засвоєння знань. На початку лекції викладач обирає один із методів активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів: пряме запитання, що вимагає відповіді наприкінці лекції, «мозковий штурм», ситуаційну або рольову гру, інтелектуальну розминку тощо. Психологізація навчання — основна риса навчання з постановкою проблеми. Застосовуються також

такі форми навчання, як звернення до слухачів і одержання зворотного зв'язку, порівняння, наведення конкретних прикладів, стимулювання слухачів до активної дискусії з лектором, розбір переваг і недоліків матеріалу, що розглядається, побудова гіпотез, використання відеотехнологій для підтвердження різних поглядів, альтернативного пояснення особливо складних проблем, залучення студентів до пошуку потрібних рішень, звернення до особистісного досвіду студентів, формулювання логічних доведень, висновків тощо.

Лекція-дискусія читається або всередині або наприкінці вивчення навчального предмета. Зміст навчального матеріалу та інформації, тісно пов'язаний з іншими темами, що вже вивчалися, має інтегративний, міждисциплінарний характер. Під час проведення лекції використовують методи активізації навчально-пізнавальної діяльності, що стимулюють інтелектуальну активність студентів, підключають процеси тісної взаємодії під час обговорення наукових і практичних питань. Викладач ставить перед студентами риторичні запитання, що вимагають зворотного зв'язку, пропонує для обговорення діаметрально протилежні думки і погляди науковців і практиків соціальної роботи, дискусійні питання розвитку окремих напрямів теорії і практики соціальної роботи тощо. Такі лекції надають студентам можливість бути активними учасниками навчального процесу, формують культуру взаємовідносин у групі, толерантність, терпимість до думки інших людей, емпатійність.

Лекція-візуалізація спирається на використання наочно-ілюстративних методів навчання, відеотехнологій, аудіовізуальних засобів навчання, творів екранного мистецтва. Кінофільм чи його уривок, телепередача чи її фрагмент, навчальний фільм — логічна частина лекції чи її основа. Студенти повинні бути підготовленими до лекції-візуалізації, налаштуватись на її сприйняття. Перед початком перегляду аудіовізуальної інформації формулюються питання, на які потрібно звернути увагу, створюється певний настрій, що відповідає жанру та темі інформації. Після перегляду відбувається обговорення фільму чи телепередачі. Емоційно збагачене навчальне середовище пробуджує емпатію, співпереживання, виховує душу і серце особистості.

Лекцію-конференцію готує заздалегідь викладач разом зі студентами. 4–6 студентів отримують від викладача теми доповідей, які висвітлюються у визначеному порядку відповідно до змісту навчального матеріалу та логіки його побудови. Бажано, щоб науковий

і практичний матеріал були знайомі студентів, тобто він виступав своєрідним експертом у певній галузі наукового знання, наприклад, під час написання курсової роботи або проходження практики.

Методи активізації навчально-пізнавальної діяльності в межах проектного навчання сприяють інтеграції всіх елементів навчально-виховного процесу і викликають потребу у дослідженні тонких сфер розвитку особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. Стратегія для освіти. За матеріалами звіту відділу філософії та прогнозування розвитку освіти Інституту вищої освіти АПН України. Червень, 2006 // Вища освіта України.— 2006.— № 3.— С. 5–9.
2. Карандашев В. Н. Методика преподавания психологии: Учеб. пособ.— СПб.: Питер, 2007.— 250 с.
3. Корнилова Т. В., Смирнов С. Д. Методологические основы психологии.— СПб.: Питер, 2006.— 320 с.
4. Лузік Е. Креативність як критерій якості в системі підготовки фахівців профільних ВНЗ України // Вища освіта України.— 2006.— № 3.— С. 76–82.
5. Психология личности.— Самара: Бахрах, 1999.— 544 с.— Т. 2: С. Л. Франк. Смысл жизни.— С. 431.
6. Скар О. Модернізація форм і методів навчання студентів у контексті кредитно-модульної системи // Вища школа.— 2006.— № 3.— С. 33–45.

Ключевые слова: *интегрированная образовательная среда, креативность, профессиональная адаптация, программированная концепция обучения, развивающее обучение, реабилитационная педагогика.*

Key words: *integrated educational environment, creativity, professional adaptation, programmed teaching concept, development training, rehabilitation pedagogy.*